समासविधिः

समर्थः पदविधिः ॥ २।१।१ ॥

Any operation that takes fully inflected forms as input requires that those forms stand in a semantic relationship to each other.

प्रधानम् The *head* of the compound expression, which determines its syntactic category.

उपसर्जनम् A *dependent* of the head.

प्रथमं व्यस्तपदम् [पूर्वपदम्] + द्वितीयं व्यस्तपदम् [उत्तरपदम्] → समस्तपदम्

1 नित्यसमासः A compound which does not admit of an analytic paraphrase (*vigrahaḥ*) that preserves its meaning.

कृष्णश्च स सर्पश्च ≠ कृष्णसर्पः

2 अलुक्समासः A compound which does not elide (*luk*) the inflectional ending of the prior member.

ग्रामेवासः ≈ ग्रामे वसति

Endocentric Compounds

The *head* of the compound is a *constituent* of the compound.

1 द्वन्द्वः

The compound has as many *heads* as it has *constituents*, and refers to a *collection* of its constituents.

समाहारद्वन्द्वः The constituents make up a collective, expressed as a neuter singular noun.

स्थावरजङ्गमम् = स्थावराणि च जङ्गमानि च समाहृतानि

सुवर्णरजतम् = सुवर्णश्च रजतं च समाहृते

इतरेतरद्वन्द्वः The compound has the gender and number of the sum of its constituents.

सिद्धगन्धर्वाः = सिद्धाश्च गन्धर्वाश्च

मातापितरौ = माता च पितरश्च

2 अव्ययीभावः

An *indeclinable* compound that is usually formed from a prepositional phrase. The *first* constituent is usually the *head*.

यथाशक्ति ≈ शक्तिमनतिक्रम्य

अनुज्येष्ठम् ≈ ज्येष्ठानुपूर्व्येण

आजन्म = आ जन्मनः

बहिर्ग्रामम् = बहिर्ग्रामात्

3 तत्पुरुषः

A compound relating two nominals, wherein the *first* is a dependent of the *second*.

विभक्तितत्पुरुषः The constituents express a *case relation*.

कृष्णश्रितः = कृष्णं श्रितः

घृतमिश्रः = घृतेन मिश्रः

गुरुदक्षिणा = गुरवे दक्षिणा

सिंहभयम् = सिंहेभ्यो भयम्

आम्रफलम् = आम्रस्य फलम्

अक्षशौण्डः = अक्षेषु शौण्डः

नञ्तत्पुरुषः The first constituent is the *negative prefix*.

अब्राह्मणः = न ब्राह्मणः

उपपदतत्पुरुषः The constituents represent the *government* of a dependent nominal form (*upapadam*) by a primary derivative of a verbal root.

सोमसुत् ≈ सोमं सुनोति

वृत्रघ्नः ≈ वृत्रं हन्ति

वनेचरः ≈ वने चरति

कुम्भकारः ≈ कुम्भान् करोति

Note: Sometimes the head looks like an independent noun (e.g., *caraḥ*), but differs from it in meaning (*caraḥ* means "spy" on its own, but "going" in an *upapadatatpuruṣasamāsaḥ*). The head is often a "bound" form that does not occur outside of the compund.

कर्मधारयः [तत्पुरुषः समानाधिकरणः] The constituents are *coreferential*.

नीलोत्पलम् = नीलं च तदुत्पलं च

गोपालबालः = गोपालश्चासौ बालश्च

शीतोष्णम् = शीतं च तदुष्णं च

उपमानपूर्वपदः चन्द्रमुखम् = चन्द्र इव मुखम्

अवधारणापूर्वपदः विद्याधनम् = विद्यैव धनम्

गतितत्पुरुषः The first constituent is a *preverb* or *preposition*.

विज्ञानम् ≈ विशिष्टं ज्ञानम्

Exocentric Compounds

The *head* of the compound is *outside* of the compound.

4 बहुव्रीहिः

व्यधिकरणः The constituents are *not coreferential*.

शूलपाणिः = शूलः पाणौ [यस्य सः]

अश्वमुखी = अश्वस्य मुखं [यस्याः सा]

[≈ अश्वस्य मुखमिव मुखं [यस्याः सा]]

समानाधिकरणः The constituents are *coreferential*.

भुक्तोदनः = भुक्तमोदनं [येन सः]

ज्ञातानुनासिकाः = ज्ञाता अनुनासिकाः [यैः ते]

दत्तसूपः = दत्तः सूपो [यस्मै सः]

उद्धृतधनम् = उद्धृतं धनं [यस्मात् तत्]

सुदती ≈ शोभना दन्ता [यस्या सा]

मिताक्षराः = मितान्यक्षराणि [येषां ते]

पुष्पितद्रुमः = पुष्पिताः द्रुमाः [यस्मिन् सः]

प्रादिबहुव्रीहिः The first constituent is a *preverb* or *preposition*.

उत्कण्ठा = उन्नतः कण्ठो [यस्याः सा]

नञ्बहुव्रीहिः The first constituent is the *negative prefix*.

अधनः = अविद्यमानं धनं [यस्य सः]

सहबहुव्रीहिः The first constituent is the *comitative prefix*.

सानन्दः = आनन्देन सह वर्तते [सः]

चकारबहुलो द्वन्द्वः सचासौ कर्मधारयः । यस्ययेषांबहुव्रीहिः शेषस्तत्पुरुषः स्मृतः ॥